

Iconography of bull on Sassanid seals (with introducing three seals from Bu-Ali Museum in Hamedan)

Fariba Sharifian^{1*} , Katayoun Fekripour²

1. Assistant Professor of Ancient Languages & Old Texts Department, Linguistic, Inscriptions & Texts Faculty, Cultural Heritage & Tourism Institute, Tehran, Iran

2. Associate Professor of Ancient Languages & Old Texts Department, Linguistic, Inscriptions & Texts Faculty, Cultural Heritage & Tourism Institute, Tehran, Iran

Article Info

Original Article

Received: 2022/10/15;

Accepted: 2023/02/07;

Published Online 2023/03/11

 [10.30699/athar.43.4.756](https://doi.org/10.30699/athar.43.4.756)

Use your device to scan
and read the article online

Corresponding Author

Fariba Sharifian

Assistant Professor of Ancient Languages & Old Texts Department, Linguistic, Inscriptions & Texts Faculty, Cultural Heritage & Tourism Institute, Tehran, Iran

Email: sushansfar@gmail.com

ABSTRACT

Seals are important sources in the analysis of the history of each era. Methodological study of these works plays an important role in clarifying the political, social & economic issues of different historical periods. The motifs on the seals show the belief & attitude of the people of that time to the world around them. In addition to conveying aspects of visual beauty to the viewer, these motifs also convey the thoughts of its creators. Animal motifs have been more efficient & of great interest to Sassanid artists. Bull, as the fifth creature of Ohrmazd, from an economic, mythological & religious point of view, was the center of attention of Sassanid seal artists & owners. In this research, the authors, after taking a brief look at the role of the bull in the mythology & ancient texts of Iran, have examined it on Sassanid seals, & also introduced three inscribed seals with the motif of bulls from Bu- Ali Sina Museum which have been read by the authors of this article for the first time. At the end, the issue of possession & ownership of these seals & the concept of the inscriptions of the three seals have been examined. This article is prepared in a documentary method based on library studies & field research.

Keywords: Seal, Sassanid, Bull, Myth, Buali Museum

Copyright © 2023. This open-access journal is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

How to Cite This Article:

Sharifian, F., & Fekripour, K. (2023). Iconography of bull on Sassanid seals (with introducing three seals from Bu-Ali Museum in Hamedan). *Athar*. 43(4), 756-768.

مقاله پژوهشی

نمادپردازی نگاره گاو بر مهرهای ساسانی (با معرفی سه مهر از موزه بوعلی همدان)

فریبا شریفیان*^۱، کتابون فکری پور^۲

۱. استادیار، گروه زبان های باستانی و متون کهن، پژوهشکده زبان شناسی، کتیبه ها و متون، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران
۲. دانشیار، گروه زبان های باستانی و متون کهن، پژوهشکده زبان شناسی، کتیبه ها و متون، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	خلاصه
دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۳ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۸ انتشار آنلاین: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰	مهرها از مهم ترین منابع در واکوی تاریخ هر دوره هستند. بررسی و مطالعه روشمند این آثار، اطلاعات ارزشمندی را درباره مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دوره های مختلف تاریخی در اختیار ما قرار می دهند. نقوش روی مهرها افزون بر انتقال جنبه های زیبایی بصری به بیننده، اندیشه، باور و نگرش سازندگان آنها را نیز منتقل می کنند. هنرمندان مهرساز ساسانی توجه ویژه ای به نقوش حیوانی داشتند. در این میان ویژگی های خاص گاو، به عنوان پنجمین آفریده در اسطوره آفرینش اورمزد، از لحاظ اقتصادی و ارتباط آن با بن مایه های اساطیری و دینی باعث شده است که این جانور در مرکز توجه هنرمندان مهرساز و دارندگان مهرهای ساسانی قرار بگیرد؛ به طوری که بازتاب آن را می توان در فراوانی مهرها و اثر مهرهای منقوش به نقش گاو در دوره ساسانی مشاهده کرد. در این پژوهش، نویسندگان پس از نگاهی اجمالی به نقش مایه گاو در اساطیر و متون باستانی ایران به بررسی آن بر مهرهای ساسانی، همچنین معرفی ۳ مهر منقوش به نقش گاو از موزه بوعلی سینا پرداخته اند که کتیبه های آنها نخستین بار توسط نویسندگان این مقاله خوانده شده اند. در پایان نیز مسئله دارندگی و مالکیت این مهرها و مفهوم کتیبه های سه مورد معرفی شده با نقش گاو مورد بررسی قرار گرفته است. این مقاله به روش اسنادی و بر پایه مطالعات کتابخانه ای و پژوهش میدانی تنظیم شده است.

نویسنده مسئول:

فریبا شریفیان

استادیار، گروه زبان های باستانی و متون کهن، پژوهشکده زبان شناسی، کتیبه ها و متون، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

پست الکترونیک:

sushansfar@gmail.com

کلیدواژه ها: مهر، ساسانی، گاو، اسطوره، موزه بوعلی

حق کپی رایت انتشار: این نشریه ی دارای دسترسی باز، تحت قوانین گواهی نامه بین المللی Creative Commons Attribution 4.0 International License منتشر می شود که اجازه اشتراک (تکثیر و بازآرایی محتوا به هر شکل) و انطباق (باز ترکیب، تغییر شکل و بازسازی بر اساس محتوا) را می دهد.

شریفیان فریبا، و فکری پور کتابون. (۱۴۰۱). نماد پردازی نگاره گاو بر مهرهای ساسانی (با معرفی سه مهر از موزه بوعلی همدان). فصلنامه علمی اثر. ۴۳ (۴)، ۷۵۶-۷۶۸.

۱- مقدمه

(n.d-b). گاو که در آغاز آفرینش تنها موجودی است که کیومرث را همراهی می‌کند (Amouzgar, 2008)، در هنر مهرسازی به‌عنوان یکی از نقوش مهم، همواره در مرکز توجه هنرمندان و دارندگان مهرهای ساسانی بوده است. نقش گاو کوهان‌دار احتمالاً در مهرهای اشکانی نیز به کار می‌رفته است (Ackerman, 2008). فراوانی نقش گاو بر مهرهای ساسانی اهمیت این جانور را در زندگی اقتصادی، آیینی و دینی ساسانیان نشان می‌دهد (Brunner, 1978). در بررسی نگاره گاو بر مهرهای ساسانی این پرسش‌ها مطرح می‌شود: فراوانی نقش گاو بر مهرهای ساسانی چه دلیلی دارد؟ صاحبان مهرهای منقوش به نقش گاو در دوره ساسانی چه کسانی بودند؟ مفهوم کتیبه‌های سه مهر معرفی شده از موزه بوعلی سینا چیست؟ در پژوهش حاضر جمع‌آوری اطلاعات به روش اسنادی و بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است. تصاویر مهرهای موزه بوعلی همدان توسط امین اموال محترم این موزه، جناب آقای محمدرقی سیدی‌تبار و طرح‌های آنها توسط سرکار خانم لیلا خوشمو در اختیار نویسندگان قرار گرفته است.

۲- پیشینه تحقیق

پژوهش روی نقش گاو بر روی مهرها و اثر مهرها به‌طور پراکنده و در کنار دیگر نقوش انجام شده است. برخی از پژوهش‌های قابل‌توجه درباره مهرهای ساسانی عبارت‌اند از: پژوهش هورن (Horn & Steindorff, 1891)، لوکونین و بوریسو (Borisov & Lukonin, 1963) بر مجموعه مهرهای موزه بریتانیا، بیوار (Bivar, 1969) بر مهرهای موزه بریتانیا، لرنر بر مهرهای موزه بریتانیا (Lerner, 1976) برونر (Brunner, 1978) بر مهرهای موزه متروپولیتن، گوبل (Göbl, 2005) بر گل مهرهای تخت سلیمان، گیزلن (Gyselen, 2007) بر مجموعه سعیدی، فرای (Frye, 1968) بر مجموعه فروغی، آذری (Azarpey, 2002) و ده پهلوان و هندجانی بر مجموعه مقدم (Dehpahlavan & Qanavati Hendijani, 2014).

مهرها و سکه‌ها از مهم‌ترین آثار در شناسایی مجهولات تاریخی هستند. مهرهای ساسانی که نسبت به سکه‌های این دوره از نقش‌مایه‌های بیشتری برخوردارند، اهمیت ویژه‌ای در واکاوی هنر و فرهنگ عصر ساسانی دارند. این اشیاء در دوران مختلف به‌ویژه در عصر ساسانی کاربرد وسیعی از مهرکردن فرمان‌های سلطنتی گرفته تا مهرکردن کالاهای شخصی داشتند. مهرهای ساسانی در امور تجاری، اداری و گاهی نیز در موارد طلسم کاربرد داشتند. صاحبان مهرهای ساسانی، گستره وسیعی از حکام، روحانیان و دیگر صاحب‌منصبان و همچنین افراد عادی از طبقات مختلف اجتماعی را در بر می‌گرفتند (Azarpey, 2002; Gorelick & Gwinnett, 1996). اکثر مهرشناسان وجود دو نوع مهر در زمان ساسانیان را محرز دانسته‌اند: مهرهای اداری و مهرهای شخصی (Frye, 1973). مهرهای اداری عاری از نقش و تصویر تنها دارای کتیبه‌ای در وسط مهر یا کتیبه‌ای در دورتادور مهر هستند. این کتیبه‌ها شامل لقب یک مقام دولتی و عنوانش و گاهی نام جایی جغرافیایی هستند (Dehpahlavan & Qanavati Hendijani, 2014; Frye, 1974). جنس مهرهای ساسانی بیشتر سنگ‌های عقیق (جگری، سلیمانی و یمانی)، هماتیت و یشم است. گیرشمن جنس این مهرها را علاوه بر موارد مذکور از سنگ لاجورد و کریستال سنگی نیز می‌داند (Ghirshman, 2010). گاهی نیز از سنگ‌های آهکی ساخته می‌شدند (Von Der Osten, 1931). حکاکی و حجاری ساسانی که از حمایت‌های همه‌جانبه شاهان و حکام ساسانی برخوردار بود، منجر به پیدایش نقش‌مایه‌های منحصر به فرد شد که از آن جمله می‌توان به نقوش روی مهرها اشاره کرد (Talai, 2012). نقش‌مایه‌های انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی از مهم‌ترین نقش‌مایه‌های مهرهای ساسانی به شمار می‌آیند. در این میان نقوش حیوانی اصلی‌ترین نقش‌مایه‌های مهرهای ساسانی را تشکیل می‌دهند (Talai, 2012). در میان نقوش حیوانی نیز نقش گاو به‌عنوان پنجمین آفریده اورمزد و نخستین حیوان آفریده شده در اسطوره آفرینش، از جایگاه پراهمیتی برخوردار است (Anonymous,)

۲- توصیف و بررسی

۳-۱- نقش گاو در اساطیر و متون ایرانی باستان

واژه گاو در هند و اروپایی *guou*، ایرانی باستان -gav*، اوستایی -gaw، فارسی باستان -gav (در ترکیبات) (Kent, 1953) و در فارسی میانه (Nyberg, 1964) gāw است. باروری، پایداری، ثروت، کار، آگاهی، گرما و وفور، خلاقیت و قدرت زندگی از مفاهیم نمادین گاو هستند (Dadwar & Mobini, 1991; Jobs, 2009). گاو در اساطیر اقوام مختلف جایگاه ویژه‌ای دارد: گاو نزد مصریان واسطه‌گر خدایان بود و از این رو در معابد نگهداری می‌شد. الهه مادر در مصر باستان به هیبت یک گاو بود که در میان شاخ‌هایش، قرص خورشید جا داشت. تابوت اوزیریس، خدای جهان زیرین، به شکل گاو بود. «نون» خدای مصری آب‌های آغازین با گاو ارتباط دارد. در مصر باستان که حیوانات تجسم روحی برخی از ایزدان محسوب می‌شوند، نام چند گاو مقدس در اساطیر مصری دیده می‌شود که از آن جمله می‌توان به «موت»، همسر آمون-رع (خدای تجسم خورشید)، گاو «آبیس» تجسم خدای نیل، گاو «بوخیس» نر، گاو طلوع و غروب خورشید در کوهساران و «نوت» ماده‌گاو که ستارگان در زیر شکمش جای دارند، اشاره کرد (Nardo, 1947; Warner, 2009). در سومر ایزد «ورزاو» همواره به‌عنوان خدای طوفان و ایزد برتر حاصلخیزی پرستیده می‌شد. در این تمدن پادشاهان دستاری از شاخه‌های گاو بر سر می‌نهادند که نماد انتصاب و قدرت آسمانی آنها بود (Warner, 2009). گاو در اساطیر یونان و روم با «ژئوس/ژوپیتر» و در اساطیر اسکاندیناوی با «تور» و در اساطیر چین با زمین مرتبط و یاور دهقانان است (Hamilton, 1997). در هند «شیوا» سوار بر گاو نر است و نشانه‌ای از قدرت غریزه جنسی است. ارتباط گاو با ایزدان و عناصر مربوط به آفرینش، باروری و آب نیز قابل توجه است (Christie, 2005; Sheferd, 2013). خدایان ودایی نیز مانند «ایندرا»، «گنی»، «رودره»، «دیائوس» تجسم‌هایی به شکل گاو نر دارند (Ions, 2002; Qolizadeh, 2012). در هند در دوره پیش از آریاییان، حضور گاو را در نیایش‌های موهنجودارو مشاهده می‌کنیم (Dadwar & Mobini, 2009).

تجسم ایزدان به شکل گاو نر را می‌توان در اساطیر سامی نیز مشاهده کرد. در اساطیر سامی «زو» خدای طوفان به شکل گاو نر درمی‌آید (Qolizadeh, 2012). فراوانی واژه گاو در متون دینی و غیردینی زرتشتیان در دوره ساسانی، حکایت از اهمیت این حیوان از نظر کشاورزی، دینی و اساطیری در میان مردمان آن دوره دارد. نام گاو در اوستا بارها و بارها به کار رفته است؛ برای نمونه به بخش‌هایی که در اوستا به گاو اختصاص داده شده است، اشاره می‌شود:

در یسن ۳۷، اهورامزدا به‌خاطر آفرینش گاو و راستی ستایش می‌شود: «پس اینک اهورامزدا را می‌ستاییم که گاو و راستی را آفرید و آبها را آفرید و گیاهان نیک و روشنی‌ها را و بوم را و همه خوبی‌ها (= چیزهای خوب) را آفرید»، در یسن ۳۹ ستایش روان گاو و خالق آن تأکید شده است: «بدین‌وسيله، اینک روان و سازنده گاو را می‌ستاییم. نیز روانمان و <آن> چهارپایان اهلی را، آنان که از ما پناه می‌جویند؛ آنها (= چهارپایان) باید به آنان (=ما) و آنان (=ما) باید به آنها (=چهارپایان) تعلق داشته باشند» (Mirfakhrai, 2003; Pourdaward, 1998). ۵۵ گاو در اوستا نماد دارایی و ثروت است و صفاتی چون شادی‌بخش و آرامش‌بخش را دارد. مطابق با وندیداد (Anonymous, n.d-a) دومین مکانی که اهورامزدا در آن بسیار شاد است، جایی است که پرورش گله گاو خوب انجام می‌شود. فرگرد ۲۱ بند ۱ با درود بر گاو آغاز می‌شود و از آن به‌عنوان نابودکننده فرمانروای ستمگر، جهمی و اهل‌موغ و ناشون یاد می‌کند (Afifi, 1995).

علاوه بر اوستا، ردپای نقش گاو و همراهی انسان و گاو نر را می‌توان در جای‌جای باورها و اساطیر ایران مشاهده کرد. گاو در افسانه‌های آریایی، مقدس و نماینده قدرت و نیروست. ایرانیان باستان بر این باور بودند که زمین روی شاخ گاو قرار دارد و گاو بر پشت ماهی بزرگ و در دریاها شناور است. هرگاه گاو خسته می‌شود، زمین را از یک شاخش به شاخ دیگرش می‌افکند و به‌دنبال این جابه‌جایی زمین‌لرزه اتفاق می‌افتد (Dadwar & Mansouri, 2015; Hinnells, 1994). به‌دلیل تقدس گاو بسیاری از ایزدان هندو-ایرانی تجسم گاو را دارند که از آن جمله

در رستاخیز، سوشیانس، آخرین منجی، با یارانش گاو هدیوش را قربانی و از پیه او همراه با هوم سفید اکسیر جاودانگی تهیه می‌کنند و به همه مردمان می‌دهند تا بی‌مرگ شوند (Ardaviraf, 2008) در روایت پهلوی (Anonymous, n.d-c) از نفرین گاو بر کسی صحبت می‌کند که پس از کشتن او فقط شکم خود و زن و فرزند خویش را سیر کند و از آن به مستحقان ندهد.

ارتباط این جانور با ماه در اساطیر ایرانی ناگسستنی است (Bahar, 2007). نقش گاو در کنار هلال ماه و بزرگنمایی کوهان گاو بر مهرهای ساسانی برگرفته از هنر پارسی است (Harper, 1973) و نشان‌دهنده ارتباط نزدیک میان ماه و گاو است (Shahsavari et al., 2021). در ماه یشت، ماه دربردارنده تخمه گاو است. در بندهش گاو پنجمین آفریده از هفت آفرینش اهورامزدا و سفید و روشن چون ماه است. همچنین روان هر جانوری پس از مرگ به ماه رفته و پس از پالوده شدن به روان گاو یکتا آفریده (گوشورون) ملحق می‌شود (Anonymous, n.d-d). (b)

۲-۳- نقش گاو بر مهرهای ساسانی

تصویر گاو به کاررفته بر مهرهای ساسانی، بیشتر از نوع گاو کوهان‌دار است. گاو کوهان‌دار در مهرهای هخامنشی نیز به‌ندرت دیده شده است (شکل ۱). برخی بر این اعتقاد هستند که گاو کوهان‌دار مرتبط با دره سند است و بومی فلات ایران نیست (Dehpahlavan & Qanavati Hendijani, 2014). بر پایه پژوهش‌های انجام‌شده، رد پای گاو کوهان‌دار در شرق ایران به اوایل هزاره سوم و در موهنجودارو و هاراپا به هزاره‌های سوم و دوم پ.م می‌رسد. عده‌ای نیز با استناد به استخوان‌های به‌دست‌آمده در منطقه رود گنگ در شمال هندوستان، معتقدند که قدمت استخوان‌های گاو کوهان‌دار به حدود ۸۰۰۰ پ.م برمی‌گردد (Matthews, 2012).

نقش گاو کوهان‌دار بر روی سنگ‌نگاره‌های ایران نیز قابل مشاهده است که از آن جمله می‌توان به مواردی در گلپایگان، مناطق کوچری و منطقه رامینگان نهبندان (شکل ۲) اشاره کرد (Jamali, 2014).

می‌توان در میان ایزدان ایرانی به ایزد ورثرغنه (بهرام) و تیشتر اشاره کرد. ایزد بهرام، معروف به ایزد پیروزی، در یشت ۱۴ که به او اختصاص دارد، از ده تجسم یا صورت برخوردار است که یکی از این تجسم‌ها هیئت گاو نر زرد گوش و زرین شاخ است. ایزدمهر نیز با عنوان «دارنده رمه نیک» با گاو و گاوداری مرتبط می‌شود. از سویی ارتباط گاو با ایزد گئوش یا درواسپ را نمی‌توان نادیده گرفت. درواسپ ایزد باروری در نزد آریایی‌هاست و از او به‌عنوان روان گاو یاد شده است (Pope & Ackerman, 2007).

در اسطوره آفرینش پس از بیهوشی اهریمن در دوزخ، جهی بدکار قول داد که مرد راست‌کار (کیومرث) و گاو (نمونه اولیه چهارپایان) را دچار رنج‌های فراوان کند و به این ترتیب اهریمن جانی تازه گرفت و به کیومرث و گاو حمله برد. پیش از حمله اهریمن به گاو، اورمزد به گاو بنگ داد تا رنج مرگ را برایش آسان کند، اما سرانجام شیر او خشک شد و مرد. گاو نخستین یا گاو ایوک داد (یکتا آفریده شده) مانند کیومرث که نخستین نمونه انسان است، در جریان حمله اهریمن و نیروهای شرش کشته شد، اما پس از آن ۵۵ نوع بذر و دوازده نوع گیاه دارویی از اندام‌های او به وجود آمد (Anonymous, n.d-b). روشنی و نور از نطفه گاو توسط اورمزد به ماه برده و پالوده شد و از آن نخستین جفت گاو و سپس سایر نمونه حیوانات ایجاد شدند (Anonymous, n.d-d).

نخستین بار خبر آمدن زردشت به گاو نخستین اطلاع داده شد که در جریان حمله اهریمن کشته شد. روان گاو به اورمزد از پشتیبان نداشتن شاکی شد؛ در نتیجه اورمزد خود آسمانی زردشت را به گاو نخستین نشان داد که برای حمایت انواع گاو ظهور خواهد کرد. گاو شاکی، راضی به بازگشت برای تغذیه بشر شد (Anonymous, n.d-b). در فرگرد ۱۵ و ۷۵ از کتاب ارداویراف‌نامه به چوپانی که از گاوان خود خوب مراقبت کند، وعده بهشت داده می‌شود و هرکس با آنها بدرفتاری کند و به آنها خوراکی و آب کافی ندهد، جایگاهش در بدترین جای دوزخ است (Ardaviraf, 2008).

شکل ۱. گاو کوهان‌دار بر روی مهر هخامنشی موزه لوور
(<https://www.mdpi.com/2076-0752/3/1/118/htm>)

شکل ۲. سمت راست نقش گاو کوهان‌دار در سنگ‌نگاره نهبندان
(<http://new.shabestan.ir/detail/News/869979s>)
سمت چپ: گاو کوهان‌دار منطقه کوچری (Jamali, 2014)

شرایط محیطی عادی یا در صحنه شکار به تصویر کشیده شده است (شکل ۴). از نظر گوبل گاو کوهان‌دار در ارتباط با آیین آناهیتا-ناناست (Göbl, 2005).

شکل ۳. دو گل مهر با نقش مایه گاو کوهان‌دار از مجموعه‌های تخت سلیمان و قصر ابونصر در موزه ملی ایران (عکاس: مدیا رحمانی)

فراوانی نقش گاو در مهرهای ساسانی نیز بازتاب اهمیت این حیوان در اساطیر و باورهای دینی ساسانیان است و در بیشتر موارد نماد گاو یکتا آفریده شده، پیش‌نمونه چهارپایان مفید و گوشورون یا روان گاو یکتا آفریده شده است (Brunner, 1978; Qolizadeh, 2012). تقریباً بر بیشتر مهرهای ساسانی نقش گاو کوهان‌دار به تصویر کشیده شده است. تنها در مجموعه تخت سلیمان از ۴۷۲ اثر مهر ۴۶ مورد و در مجموعه قصر ابونصر ۱۱ مورد نقش مایه گاو کوهان‌دار موجود است که به عقیده گوبل به طبقه دین‌مردان تعلق دارد. نقش مایه گاو پس از تصویر شیر یکی از پرکاربردترین نقش‌مایه‌هاست (شکل ۳) (Göbl, 2005).

گاو کوهان‌دار در مهرهای ساسانی به صورت‌های گوناگون نقش بسته است. گاهی تصویر گاو از نیم‌رخ و گاهی از روبه‌رو، به‌صورت انفرادی یا دوتایی در حالت‌های ایستاده یا لمیده در

از نظر لاجرد صحنه قربانی گاو صحنه رستگاری و نجات است که با بهره‌گرفتن از خون ازلی و همسان‌شدن با خدا در ابدیت اتفاق می‌افتد. شاید تقدس قربانی گاو را بتوان به اهمیت گاو در اذهان اقوام هند و اروپایی، آشوری و آسیای صغیر مرتبط دانست که تجلی قدسی خدای زایانده بوده و به‌عنوان مظهر آثار جوی (خدای جوی زمین) پرستیده می‌شده است (Jalali Naini, 1996; Lajard, 2011).

شکل ۶. نقش برجسته میترا در حال کشتن گاو در غاری در نزدیکی هایدلبرگ آلمان (commons.wikimedia.org)

نقش مردی در حال راندن یک جفت گاو، یکی دیگر از نقوش مرتبط با تصویر گاو بر مهرهای ساسانی است (شکل ۷) که احتمالاً نوعی شخم‌زدن آیینی را به نمایش گذاشته است (Pope & Ackerman, 2007). براساس اساطیر چینی گاوی که با خیشی در حال شخم‌زدن زمین باشد، تعبیری برای راندن نیروهای خبیث و رفع طلسم و جادوست (Sheferd, 2013).

شکل ۴. سمت راست جدال شیر با گاو

(Dehpahlavan & Qanavati Hendijani, 2014)

سمت چپ گاو در حالت لمبیده (موزه بوعلی سینا عکاس سیدی تبار)

صحنه نبرد شیر و گاو از نقش‌مایه‌های مهمی است که بر روی مهرهای ساسانی حک شده است. این صحنه که در تخت جمشید (شکل ۵) نیز به تصویر کشیده شده است، حاکی از نبردی هوشمندانه میان گاو، نماد شب، در تجسم ایزد اپام نیات و شیر، نماد روز، در تجسم ایزدمهر است (Garrison & Cool, 2001; Root, 2001). برخی کشته‌شدن گاو توسط ایزدمهر (شکل ۶) را به شروع آفرینش تعبیر کردند (Garris, 2008; Soudavar, 2014).

شکل ۵. برد شیر و گاو در تخت جمشید (<http://sassanids.com>)

شکل ۷. سمت راست (Horn & Steindorff, 1891)

سمت چپ (<https://www.numisbids.com/n.php>)

برخی از مهرهای منقوش به نقش گاو در مجموعه‌های مختلف، مانند تخت سلیمان، قصر ابونصر، موزه بغداد، موزه متروپولیتن، موزه همدان دارای کتیبه‌های پهلوی و برخی بدون کتیبه‌اند. کتیبه‌ها گاهی شامل واژه مغ یا موید یا عبارتی دعایی، اخلاقی و دینی یا اسم خاصی هستند که احتمالاً نام دارنده مهر بوده است. مهرهای دارای واژه مغ/ موید، به طبقه دین‌مردان ساسانی تعلق دارند. در کنار نقش گاو کوهان‌دار بر مهر شهربی به نام خسرو-شاد- اورمزد در عراق، نشان صلیبی نیز به چشم می‌خورد که حاکی از مسیحی‌بودن دارنده مهر است (Göbl, 2005). مسیحی‌بودن دارنده مهر گاهی از روی کتیبه مهر تشخیص داده می‌شود که در آن به جای عبارت abestān ō yazdān عبارت abestān ō yazd می‌آید.

۳-۳- معرفی سه مهر با نقش مایه گاو از موزه بوعلی سینا همدان

نخستین مهر به شماره ثبتی ۴۶۳۴ (شکل ۱۰) از جنس عقیق و به شکل گنبدی است که در وسط آن سوراخی تعبیه شده است. این مهر به طول ۲۱ میلی‌متر و عرض ۱۲ میلی‌متر با وزن ۴/۹ گرم است. مهر منقوش به تصویر گاو کوهان‌داری است که رو به سمت چپ در حالت لمپده قرار دارد. مفصل پاها و سم‌ها به صورت بیرون‌زده نشان داده شده‌اند. کتیبه مهر در اطراف نقش گاو از محل دم گاو در ساعت تقریباً ۵ آغاز می‌شود. نوع خط کتیبه نمونه‌ای از سبک خط شکسته در اواخر دوره ساسانی حدود قرن ششم پس از میلاد است. مشابه این عبارت روی مهرهای تخت سلیمان (Göbl, 2005) دیده شده است. کتیبه اطراف آن از ساعت ۵: حرف‌نویسی: l'st y p'lswymy آوانویسی: rāst ī palhom ترجمه: بهترین راستی. گیزلن (Gyselen, 2007) واژه راست و راستی را ذیل عبارت‌های آرزویی و دینی- اخلاقی طبقه‌بندی کرده است. در اینجا «راستی» با واژه بهترین همراه شده که شاید به نوعی نقش تأکیدی برای راستی داشته باشد.

نقش گاو کوهان‌دار با دم ماهی، از نقوش نادر مهرهای ساسانی است (شکل ۸). این مهر در موزه برلین به شماره ثبتی VA 1278 نگهداری می‌شود.

شکل ۸. موجود ترکیبی با سر گاو کوهان‌دار و دم ماهی
([https://recherche.smb.museum/detail/1963318/siegel-\(stein\)](https://recherche.smb.museum/detail/1963318/siegel-(stein)))

تصویر گاو بالدار و شیر بالدار در حالت لمپده، روبه‌روی هم و بدون هیچ‌گونه علامتی از جدال، از دیگر نقوش مرتبط با گاو بر مهرهای ساسانی است که دو نمونه از آن در مجموعه سیگیلای اتریش نگهداری می‌شود (شکل ۹). نقش گاو در هیبت گوساله‌ای که در حال مکیدن شیر است نیز از نقوش درخور توجه مهرهای ساسانی به شمار می‌آید (Göbl, 2005). به‌طور کلی تعداد گاوهای نر کوهان‌دار در حالت ایستاده به مراتب بیشتر از گاوهای کوهان‌دار در حالت لمپده است.

شکل ۹. سمت راست گاو کوهان‌دار بال‌دار از روبه‌رو، سمت چپ تصویر نیم‌رخ شیر و گاو بالدار
(http://sigilla.at/htmlEn/main_catalogue_4.html)

شکل ۱۰. اثر مهر و طرح مهر گاو کوهان‌دار در حالت لمبیده (موزه بوعلی همدان)

بعد از آن سه حرف با فاصله از هم نوشته شده است. عبارت دینی زرتشتی *abestān ō yazdān*: توکل بر یزدان، در بسیاری از مهرها و اثر مهرهای دوره ساسانی مشاهده شده است. این عبارت که بسیار بر روی مهرها دیده می‌شود، شاید دارای معنی سحرآمیز برای جلب لطف یا حمایت نیروهای خدایی برای مالک آن باشد (Ghirshman, 2010). حضور این عبارت به تنهایی دلیل بر مالکیت آن مهر توسط دین‌مردان نیست.

دومین مهر این گروه به شماره ثبتی ۴۶۳۴ (شکل ۱۱) مهری از جنس یاقوت سرخ به طول و عرض ۷ میلی‌متر با وزن ۰/۴ گرم است. نقش مایه گاوی کوهان‌دار رو به سمت چپ در حالت ایستاده است. کتیبه اطراف آن از ساعت ۴: حرف‌نویسی: *[pst'n[1 yzd'n]* آوانویسی: *abestān[ō yazdān]* ترجمه: توکل بر یزدان. کتیبه از ساعت ۴ با دو حرف آغاز می‌شود و ادامه آن از ساعت ۱۲ است. واژه *pst'n* به وضوح خوانده می‌شود، ولی

شکل ۱۱. اثر مهر و طرح مهر گاو کوهان‌دار در حالت ایستاده (موزه بوعلی همدان)

در خصوص گاو کوهان‌دار و نقش ستاره در مهرهای ساسانی بحث شده است (نک. بالا). کتیبه مهر *Wehgušnasp* است که از نام‌های خاص دوره ساسانی است. حرف‌نویسی: *whgwšnsp'* آوانویسی: *Wehgušnasp* ترجمه: وه گشنسب

سومین مهر این گروه مهری به شماره ثبتی ۴۶۸۳ (شکل ۱۲) است. کتیبه مهر در بالای تصویر از ساعت ۲ تا ۱۰ کنده شده است. مهر همچون نمونه پیشین منقوش به تصویر گاو کوهان‌دار در حالت ایستاده است که به سمت راست می‌نگرد و در زیر صورتش ستاره‌ای هشت‌پر نقش بسته است. پیش‌تر

شکل ۱۲. اثر مهر و طرح مهر گاو کوهان‌دار ایستاده (موزه بوعلی همدان)

۴- نتیجه‌گیری

که مهرهای منقوش به نقش گاو ظاهراً توسط همه اقشار جامعه استفاده می‌شدند و به طبقه خاصی تعلق نداشتند. نظریه گوبل درباره تعلق این مهرها به طبقه دین‌مردان شاید در مواردی قابل توجیه باشد که واژه مربوط به این طبقه یعنی مغ/ موبد در کتیبه مهر عنوان شده باشد. این موضوع به‌خوبی در سه مهری که از موزه بوعلی سینا همدان مورد پژوهش قرار گرفته‌اند، نشان داده شده است. در یکی از مهرهای معرفی شده از موزه همدان، تنها یک عبارت دینی با مضمون *abestān ō yazdān*: «توکل بر یزدان» حک شده است که می‌توانست توسط همه اقشار جامعه به کار برود. در مهر دیگر از این موزه عبارت *rāst ī palhom*: «بهترین راستی» را می‌بینیم که می‌توان برداشت‌های مختلف اخلاقی، دینی و آرزویی از آن داشت. در مهر دیگر این مجموعه با کتیبه‌ای شامل اسم خاص «وه گشنسپ» مواجه هستیم که از اسامی خاص و پربسامد دوره ساسانی است و احتمالاً نام دارنده آن مهر بوده است. تنوع کتیبه‌ها در این سه مهر به‌عنوان یک مجموعه کوچک حاکی از آن است که کاربرد مهر با نقش گاو محدود به طبقه خاصی نمی‌شده است. از سویی گاهی نقش گاو بر مهرهای ساسانی با نمادهایی غیر زردشتی مانند صلیب آمده است؛ مانند مهر شهرابی به نام «خسرو -شاد- اورمزد» در موزه عراق که در کنار نقش گاو کوهان‌دار نشان صلیبی حک شده است. شاید حضور نشان صلیب مالکیت مهر توسط شخصی مسیحی را

بررسی‌های نمادپردازانه نقوش جانوران، حاکی از آن است که جانوران از کهن‌ترین ایام مورد توجه انسان بوده‌اند. بازتاب این توجه را می‌توان در هنر جوامع به‌ویژه جامعه ساسانی که نقوش حیوانی فراوانی را در آثار هنری خود مانند هنر مهرسازی به جای گذاشته است، مشاهده کرد. در میان این نقوش نقش گاو دارای قدمت زیادی در هنر ایران باستان و به‌ویژه در هنر ساسانیان است. از سویی ارتباط این جانور با موضوعات اساطیری و دینی، از جمله تجلی برخی از ایزدان زردشتی در نمادهای مربوطه و از سوی دیگر نیاز مبرم جوامع به گاو و فرآورده‌هایش، آن را به یک کهن‌الگو در هنر مهرسازی ساسانی تبدیل کرده است. گاو به‌عنوان تک‌جانور آفرینش‌آور امروازدا و منبع رویش و بالندگی سایر پدیده‌ها در باورهای اساطیری با صفاتی چون بزرگواری، دلیری، شجاعت و ارزش‌های مادی مرتبط است. با همه محدودیت‌هایی که درباره هنر مهرشناسی ساسانی با آن مواجه هستیم، با مطالعه مهرهای مجموعه‌های مختلف مانند تخت سلیمان، قصر ابونصر، موزه بغداد، موزه متروپولیتن، موزه همدان و مجموعه فروغی به فراوانی و پرتکراری نقش گاو، به‌ویژه گاو کوهان‌دار پی می‌بریم. این مهرها گاه دارای کتیبه و گاه بدون کتیبه حک شده‌اند. کتیبه‌ها در حاشیه مهر منقوش به نقش گاو، دارای مضامین دینی، آرزویی و اخلاقی و گاهی دربردارنده نامی خاص بودند که احتمالاً نام دارنده مهر بوده است. بررسی‌های انجام‌شده بر این کتیبه‌ها حاکی از آن است

منابع مالی

وجود ندارد.

تعارض منافع

بین نویسندگان تعارضی در منافع وجود ندارد.

نشان می‌دهد و کاربرد مهر در میان افرادی غیر زردشتی را به نمایش می‌گذارد. با این حال برای رسیدن به قطعیت و واقعیت نحوه مالکیت این مهرها باید مجموعه‌های بیشتری مورد بررسی قرار بگیرند.

سیاسگزاری

وجود ندارد.

References

- Ackerman, P. (2008). *Sasanian Seals", A Survey of Iranian Art from Prehistoric Times to the Present day* (N. D. Others, Trans.; Vol. second). Elmi & Farhangi .
- Afifi, R. (1995). *Iranian Mythology & Culture*. Tous .
- Amouzgar, J. (2008). *Mythological History of Iran*. Samt .
- Anonymous. (n.d-a). *Avesta* .
- Anonymous. (n.d-b). *Franbagh Dadegi* .
- Anonymous. (n.d-c). *Revayat Pahlavi* .
- Anonymous. (n.d-d). *Wezidagihaye Zadespram* .
- Ardaviraf. (2008). *Ardavirafnameh* (J. Amouzgar, Trans.). French Iranian Studies Association in Iran .
- Azarpey, G. (2002). *Sasanian Seals from the Collection of the Late Edward Ganz at the University of California*. Berkeley .
- Bahar, M. (2007). *A Research in Iranian Mythology*. Agah .
- Bivar, A. D. H. (1969). *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Stamp Seals, II: The Sasanian Dynasty*. British Museum .
- Borisov, A. I., & Lukonin, V. G. (1963). *Sasanidskie gemmy. Izd-vo Gos. Ermitazha* .
- Brunner, C. J. (1978). *Sasanian stamp seals in the Metropolitan Museum of Art*. Metropolitan Museum of Art .
- Christie, A. (2005). *Chinese Mythology* (M. H. Bajlan Farrokhi, Trans.). Asatir .
- commons.wikimedia.org, h. w.
<https://www.commons.wikimedia.org>
- Dadwar, A., & Mansouri, E. (2015). *An Introduction to the Myths & Symbols of Iran & India in Ancient Times*. Al-Zahra University & Kalhor .
- Dadwar, A., & Mobini, M. (2009). *Mixed Animals in Ancient Iranian Art*. Al-Zahra University .
- Dehpahlavan, M., & Qanavati Hendijani, M. (2014). Reflections on animal motifs on Sassanid seals & sealings (researched examples: Sassanid seals & sealings of Moghadam Museum). *Archaeological Studies*(12), 47-68 .
- Frye, R. N. (1968). *Sasanian Clay Sealings in the Collection of Mohsen Foroughi* (Vol. 8). Iranica Antiqua .
- Frye, R. N. (1973). Inscriptions & Monograms on the Sealings. In R. N. Frye (Ed.), *Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr* (pp. 47-65). Cambridge Harvard University Press .
- Frye, R. N. (1974). Sasanian Seals & Sealing's. In P. G. A. Tafazzoli (Ed.), *Memorial Jean de Menase* (pp. 155-161). Louvain .
- Garris, R. (2008). *An Introduction on Mithraism*. Soraya .
- Garrison, M. B., & Cool Root, M. (2001). *Seals on the Persepolis Fortification Tablets* (Vol. 1). The University of Chicago .
- Ghirshman, R. (2010). *Iranian Art during the Parthian & Sasanian Eras* (B. Farahvashi, Trans.). Elmi & Farhangi .
- Göbl, R. (2005). *Sealings of Takht-e- Soleiman; An Essay on Sigillography of the late Sassanid period*

- (F. N. Samiee, Trans.). Cultural Heritage & Tourism Organization, Takht Suleiman research base .
- Gorelick, L., & Gwinnett, A. J. (1996). Innovative methods in the manufacture of Sasanian seals. *Iran*, 34(1), 79-84 .
- Gyselen, R. (2007). Sasanian seals and sealings. In *A. Saeedi collection* (Vol. 44). Peeters Publishers .
- Hamilton, E. (1997). *A Survey in Greek & Roman Mythology* (A. H. Sharifian, Trans.). Asatir .
- Harper, P. O. (1973). Representational Motifs on the Sealings. In R. N. Frye (Ed.), *Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr* (pp. 66-87). Cambridge, Harvard University Press .
- Hinnells, J. R. (1994). *Knowledge of Iranian Mythology* (J. Amouzgar & A. Tafazoli, Trans.). Cheshmeh & Avishan .
- Horn, P., & Steindorff, G. (1891). *Sassanidische Siegelsteine*. W. Spemann .
- Ions, V. (2002). *Indian Mythology* (B. Farrokhi, Trans.; second ed.). Asatir .
- Jalali Naini, S. M. R. (1996). *India at a Glance*. Shiraz .
- Jamali, M. (2014). *Iran Petroglyphs: Golpayegan Petroglyphs, The Passage for the History* (Vol. 1). Aemeh .
- Jobs, G. (1991). *Symbols (the first book of animals)* (M. R. Baghapoor, Trans.). Motarjem .
- Kent, R. (1953). *Old Persian (Grammar, Texts, Lexicon)*. New Haven .
- Lajard, J. B. F. (2011). *Mysteries of the Ritual of Mitra (Seal)* (S. H. Asif Agah, Trans.; First ed.). Tahouri .
- Lerner, J. A. (1976). Sasanian seals in the Department of Medieval and Later Antiquities of the British Museum. *Journal of Near Eastern Studies*, 35(3), 183-187 .
- Matthews, R. (2012). Jiroft Humpbacked Cow: Cow & Religion between the Indus Valley & Mesopotamia, Archeology of Halil-Rood area; Southeast of Iran: Jiroft. In Y. Majidzadeh & M. R. Miri (Eds.), *Collection of articles of the second international conference on the civilization of the Halil Road area: Jiroft*. Institute of Talif, Translation & Publishing of Artistic Works; Academy of Art .
- Mirfakhrai, M. (2003). *Review of Haft hā*. Farwahar .
- Nardo, D. (1947). *(Egyptian Mythology)*. Farmington hills .
- Nyberg, H. S. (1964). *A Manual of Pahlavi*. Otto Harrasowits .
- Pope, A., & Ackerman, P. (2007). *A Survey in Iranian art* (Vol. 2). Elmi & Farhangi .
- Pourdawood, I. (1998). *Yashts* (Vol. first). Asatir .
- Qolizadeh, K. (2012). *Mythological Encyclopedia of Animals & Related Terms*. Ketab-e- Parseh .
- Shahsavari, M., MosaviKohpar, S. M., & Neyestani, J. (2021). Iconography of Animal Motifs in Seals of Magi in Sasanian Period. *Journal of Archaeological Studies*, 13(2), 274-290.
- Sheferd, R. (2013). *1000 Symbols : What Shapes Mean in Art & Myth* (A. Bidarbakht & N. Lavasani, Trans.). Ney .
- Soudavar, A. (2014). *Mithraic Societies from Brotherhood Ideal to Religion's Adversary*. Houston .
- Talai, H. (2012). *Mohr in Iran from the Beginning to the Beginning of Islam*. Samt .
- URL 1: <http://new.shabestan.ir/detail/News/869979s>. (2020). <http://new.shabestan.ir/detail/News/869979s> (Access date 2022.4.14)
- URL 2: <http://sassanids.com>. (2021). <http://sassanids.com>. (Access date 2022.4.14)
- URL 3: http://sigilla.at/htmlEn/main_catalogue_4.html. (2021). http://sigilla.at/htmlEn/main_catalogue_4.html. (Access date 2022.4.14)
- URL 4: <https://recherche.smb.museum/detail/1963318/siegel-stein>. (2021). <https://recherche.smb.museum/detail/1963318/siegel-stein>. (Access date 2022.4.14)
- URL 5: <https://www.mdpi.com/2076-0752/3/1/118/htm>. (2014).

<https://www.mdpi.com/2076-0752/3/1/118/htm>.

(Access date 2022.4.14)

URL 6: <https://www.numisbids.com/n.php>. (2022).

<https://www.numisbids.com/n.php>. (Access date 2022.4.14)

Von Der Osten, H. H. (1931). The ancient seals from the Near East in the Metropolitan Museum: old and middle Persian seals. *The Art Bulletin*, 13(2), 221-241 .

Warner, R. (2009). *Encyclopedia of World Mythology* (A .Esmailpour, Trans.). Ostoureh.